

بررسی میزان جیوه، کادمیوم و سرب در شیر مادران و ارتباط آن ها با پارامترهای مطالعه شده در شهر سنندج

پگاه بهمنی^{۱*}، افشین ملکی^۲

۱- دانشجوی دکتری مرکز تحقیقات بهداشت محیط، موسسه تحقیقات توسعه سلامت، دانشگاه علوم پزشکی کردستان، سنندج، ایران

۲- استاد، مرکز تحقیقات بهداشت محیط، موسسه تحقیقات توسعه سلامت، دانشگاه علوم پزشکی کردستان، سنندج، ایران

*نویسنده مسئول: شماره تماس: ۰۸۷-۳۳۱۶۰۱۰۰، E-mail: pegah_bahmani@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-0911-5376>

چکیده

زمینه و هدف: فلزات سنگین از جمله جیوه، کادمیوم و آرسنیک سمی هستند. مواجهه طولانی مدت موجودات زنده با آن ها خطرات زیادی را در پی خواهد داشت. اگر چه شیر مادر بهترین منبع تغذیه برای نوزادان است، اما می تواند منبع مواجهه با فلزات سمی باشد. هدف از این مطالعه تعیین میزان جیوه، کادمیوم و آرسنیک در شیر مادران شهر سنندج و بررسی اثر بعضی پارامترها بر غلظت آن ها و همچنین ارزیابی همبستگی بین فلزات سمی و رشد نوزادان بود.

مواد و روش کار: نمونه های شیر (۲۰-۳۰ میلی لیتر) از ۱۰۰ مادر در دو ماه بعد از بارداری جمع آوری شد. غلظت جیوه، کادمیوم و آرسنیک با استفاده از دستگاه اسپکترومتری جرمی پلاسمای جفت شده ی القایی (ICP-MS) آنالیز شد. از ضریب همبستگی اسپیرمن برای تعیین ارتباط بین غلظت فلزات سمی در شیر و متغیرهای تعریف شده استفاده شد.

یافته ها: میانگین غلظت جیوه ۳/۴۸ میکروگرم در لیتر بود. غلظت کادمیوم و آرسنیک در محدوده تشخیص دستگاهی (به ترتیب ۰/۱ و ۰/۲ میکروگرم در لیتر) بود. در ۴۹ درصد نمونه ها غلظت جیوه بالاتر از استاندارد پیشنهاد شده سازمان بهداشت جهانی (۱/۷-۱/۴ میکروگرم در لیتر) بود. میانگین جذب هفتگی جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۳/۴، ۰/۰۹۸ و ۰/۲ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم وزن نوزاد در هفته بود. نتایج نشان داد که بین غلظت جیوه در شیر مادر و فاکتورهای نوزادان (وزن، قد و دور سر نوزاد در ۲ ماهگی) ارتباط معنی داری وجود ندارد ($P>0/05$). بین غلظت جیوه در شیر مادر و پارامترهای مثل مصرف ماهی و شغل مادران ارتباط معنی داری وجود داشت ($P<0/05$).

نتیجه گیری: میانگین غلظت جیوه در نمونه های شیر مادر بیشتر از حد استاندارد پیشنهاد شده بود. برای کاهش میزان فلزات سمی در شیر مادران اقدامات پیشگیرانه از جمله برگزاری دوره های آموزشی بایستی انجام شود. به منظور ارزیابی میزان مواجهه مادران در طی دوران بارداری و دوران شیر دهی برنامه های پایش و سنجش میزان فلزات سمی در شیر مادر در جامعه ی آماری بزرگتر لازم است.

واژه های کلیدی: جیوه، کادمیوم، آرسنیک، شیر مادر، نوزادان

مقدمه

به سهولت از طریق پوست، تنفس و گوارش جذب می‌شود و پس از ورود به پلاسمای خون از جفت عبور می‌نمایند و وارد بافت‌های بدن جنین می‌شوند (۱۵).

کشورهای آسیایی بیش از ۵۰ درصد جیوهی مصنوعی جهان را تولید می‌کنند (۱۶). شکل آلی جیوه (مت هموگلوبین) به داخل دستگاه گوارش کودکان جذب می‌شود و در نهایت وارد مغزشان می‌شود، اما درصد کمی از شکل معدنی جیوه وارد شیر می‌شود و به ندرت وارد مغز می‌شود (۱۷). کادمیوم عنصر غیر ضروری و سمی برای بدن است که باعث آسیب به کلیه شده و اختلالات عصبی مثل پرخاشگری و بیش‌فعالی ایجاد می‌کند و همچنین ممکن است با عناصر ضروری و مغذی در بدن فعل و انفعالات متابولیکی داشته باشد و در متابولیسم کلسیم اختلال ایجاد نماید (۱۸-۲۱). آرسنیک نیز یک عنصر سمی و غیر ضروری است که حضور آن در ارگان‌های زنده، نشان داده که اثرات حاد و مزمن بر سلامتی انسان دارد (۲۲، ۲۳). بنابراین کنترل مقدار آن برای جلوگیری از آلودگی به آرسنیک لازم و ضروری است. لیو و همکاران نشان دادند که متوسط غلظت سرب و کادمیوم در شیر مادران چینی به ترتیب ۴۰/۶ و ۰/۷۶ میکروگرم در لیتر بود (۱).

در دوران شیر دهی، فلزات سمی از خون مادر به داخل شیر منتقل شده و توسط نوزادان مصرف می‌شوند (۱۲، ۲۴). مطالعات کمی در ایران در مورد تعیین میزان فلزات سمی در شیر مادر و فاکتورهای تاثیر گذار بر مقدار آن‌ها وجود دارد. رحیمی و همکاران در سال ۲۰۰۹ میانگین غلظت کادمیوم و سرب را در شیر مادران زرین شهر مطالعه کردند و همچنین تاثیر برخی پارامترها را روی غلظت فلزات سمی بررسی نمودند. میانگین غلظت کادمیوم و سرب در ۴۴ نمونه به ترتیب ۲/۴۴ و ۱۰/۳۹ میکروگرم در لیتر بدست آمد.

فلزات سنگین از جمله جیوه، کادمیوم و آرسنیک به علت سمیت بالا به عنوان مهم‌ترین آلاینده‌های زیست محیطی محسوب می‌شوند که مواجهه طولانی مدت موجودات زنده با آنها خطرات زیادی را در پی خواهد داشت. حضور گسترده فلزات سنگین در محیط از جمله آب، خاک و هوا موجب انتقال این آلاینده‌ها به زنجیره‌ی غذایی می‌شود. بنابراین مواد غذایی به راحتی می‌تواند فلزات سمی را به بدن موجودات زنده منتقل نماید (۱، ۲). بعضی عناصر، مانند آهن، روی، کبالت و منگنز برای بدن لازم و ضروری هستند، اما در اثر جذب بیش از حد ممکن است برای بدن سمی و مضر باشند. عناصر غیر ضروری مانند جیوه، کادمیوم و آرسنیک برای موجودات زنده سمی هستند که مقادیر کمی از آن‌ها تاثیر قابل ملاحظه ای بر سیستم ایمنی بدن دارد و مواجهه با آنها سبب نارسایی کلیه و کبد، بی‌خوابی در کودکان، از دست دادن حافظه و آسیب به سیستم اعصاب مرکزی می‌شود (۳-۵). همچنین این عناصر دارای پتانسیل جهش‌زایی و سرطان‌زایی هستند. بعضی محققان گزارش کردند که این فلزات ممکن است اثرات کشندگی داشته باشند (۶-۸). شیر مادر بهترین منبع تغذیه در مراحل اول زندگی کودکان است (۹، ۱۰). بنابراین سلامت شیر مادر ارتباط مستقیم با سلامت کودکان و نسل آینده‌ی جامعه دارد. سازمان بهداشت جهانی (WHO) پیشنهاد می‌کند، کودکان در ۶ ماه اول زندگی از شیر مادر تغذیه کنند (۱۱). با این وجود شیر مادر ممکن است منبع مواجهه با فلزات سمی باشد که می‌تواند اثرات مضر بر تغذیه و سلامت کودکان داشته باشد (۱۲، ۱۳). WHO در سال ۱۹۸۹ متوسط غلظت فلزات سنگین در شیر مادر را برای جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۱/۷، ۰/۱ و ۰/۳ میکروگرم بر لیتر اعلام نمود (۱۴). بیشتر فلزات سمی

همبستگی قابل توجهی بین میزان سرب در شیر مادر و سن مادر و همچنین بین میانگین غلظت کادمیوم و مصرف سیگار مشاهده شد (۲۵). نظر پور و همکاران در سال ۲۰۱۵ میانگین غلظت کادمیوم و کروم را در شیر ۱۰۰ مادر مراجعه کننده به درمانگاه‌های سطح شهر ورامین مطالعه کردند. نتایج نشان داد میانگین غلظت کادمیوم و کروم به ترتیب ۵ و ۳ میکروگرم در میلی‌لیتر بود، همچنین ارتباط معنی‌داری بین محل زندگی افراد و سطح کادمیوم و کروم مشاهده شد و بین مصرف سیگار توسط همسر، مصرف برنج وارداتی و مصرف آب معدنی با کروم ارتباط معنی‌داری گزارش کردند (۲۶).

با توجه به شواهد موجود، احتمال ورود فاضلاب، پساب و مواد شیمیایی سمی صنایع شهر سنندج (شهرک صنعتی شهر سنندج) به محیط زیست وجود دارد که می‌تواند باعث تجمع انواع آلاینده‌ها در خاکهای مجاور، آب‌های سطحی و زیرزمینی و زنجیره غذایی گردد و در نهایت وارد بدن انسان شوند و ممکن است در دوران شیر دهی وارد شیر مادران شوند. با توجه به همبستگی احتمالی بین سطح فلزات سمی خون مادر و احتمال انتقال آنها از طریق بند ناف و شیر مادر به جنین، تحقیق حاضر با هدف تعیین میزان جیوه، کادمیوم و آرسنیک در شیر مادران شهر سنندج و بررسی اثر بعضی پارامترها روی غلظت آنها و همچنین ارزیابی همبستگی بین فلزات سمی و رشد نوزادان انجام شد.

مواد و روش کار

این مطالعه توصیفی-تحلیلی در تابستان سال ۹۶ در شهر سنندج انجام شد. روش نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای بود. از ۲۲ مرکز بهداشت سطح شهر سنندج، ۱۰ مرکز بهداشت به صورت تصادفی انتخاب شدند و

از هر مرکز بهداشت ۱۰ مادر و در مجموع ۱۰۰ نفر انتخاب شدند. جامعه آماری شامل مادران شیرده مراجعه کننده به مراکز بهداشتی و درمانی در دو ماه بعد از زایمان بود. این مادران در نواحی شهری و غیر صنعتی زندگی می‌کردند. سوالات پرسشنامه که بر اساس مطالعات گذشته تهیه و تنظیم شد (۱۰، ۲۷)، حاوی اطلاعات زمینه‌ای بود که توسط مادران تکمیل گردید. به منظور از بین بردن فاکتورهای مداخله کننده در مطالعه، با مراجعه به پرونده پزشکی، مادرانی انتخاب شدند که به جزء قرص آهن و ویتامین‌های مکمل از داروی دیگری در حین بارداری و بعد از زایمان استفاده نمی‌کردند. سطح هموگلوبین خون مادران در روزهای اول بعد از زایمان بر اساس اطلاعات ثبت شده در پرونده آنها ثبت شد. مشخصات نوزادان نیز بر اساس پرونده آنها شامل وزن، قد، دور سر کودک در طی تولد و دو ماه بعد از زایمان ثبت گردید. این مطالعه توسط کمیته اخلاقی دانشگاه علوم پزشکی کردستان با کد ۹۳/۴۶ تایید شد و فرم رضایت که در آن اهداف مطالعه شرح داده شده بود توسط مادران مطالعه و تایید شد.

نمونه‌های شیر (۳۰-۲۰ میلی لیتر) توسط خود فرد در ظروف پلی‌اتیلن جمع‌آوری شد و بلافاصله به فریز ۲۰- درجه سانتی‌گراد منتقل گردید. ظروف پلی‌اتیلن از قبل توسط اسیدنیتریک ۲۰ درصد و سپس آب دیونیزه شسته شدند. برای آماده سازی نمونه، ۵ میلی لیتر از نمونه شیر داخل بشر ریخته شد و در دمای ۶۵ درجه سانتی‌گراد به مدت ۱۲ ساعت خشک شد و سپس در کوره در دمای ۱۰۵ درجه به مدت ۲۴ ساعت قرار داده شد و به منظور پودر شدن و معدنی شدن کامل، نمونه در دمای ۴۵۰ درجه به مدت ۱۲ ساعت قرار داده شد. خاکستر بدست آمده با ۲ میلی‌لیتر پر اکسید هیدروژن شسته شد و سپس خشک گردید و مجدداً در دمای

دور سر نوزادان در حین تولد و ۲ ماهگی) در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مشخصات جمعیت مورد مطالعه

مشخصات	انحراف معیار ± میانگین ، درصد	محدوده
مادران		
سن (سال)	۲۷/۵±۴	۱۷-۳۷
وزن بارداری (کیلوگرم)	۶۴/۲±۶/۱	۴۸/۲-۹۸/۷
سطح تحصیلات زیر دیپلم	۷۷ درصد	
جنس نوزادان		
پسر	۵۳ درصد	
دختر	۴۷ درصد	
سن جنینی (هفته)	۳۸/۲±۱/۲	۳۱/۵-۴۰
وزن نوزاد در تولد (گرم)	۳/۳±۰/۳۸	۲/۲-۳/۴
قد نوزاد در تولد (سانتی متر)	۴۸/۸۴±۳/۴	۳۳-۵۴
دور سر نوزاد در تولد (سانتی متر)	۳۵/۱۵±۲/۵۳	۳۲-۵۲
وزن نوزاد در دو ماهگی (گرم)	۰/۵۹±۴/۶	۳/۱-۶
قد نوزاد در دو ماهگی (سانتی متر)	۶۸/۳۷±۳/۹	۴۹/۵۷-۶۹/۶۳
دور سر نوزاد در دو ماهگی (سانتی متر)	۳۸/۳±۲/۵۹	۳۴/۵۶-۵۶/۱۶

نتایج نشان داد، سطح جیوه در ۹۷ درصد نمونه های شیر مادر بالاتر از حد تشخیص دستگاهی (۰/۳ میکروگرم در لیتر) بود و در ۴۹ درصد نمونه ها، سطح جیوه بالاتر از حد استاندارد WHO (۱/۷-۱/۴ میکروگرم در لیتر) بود. در مجموع میانگین غلظت جیوه ۳/۴۸ میکروگرم در لیتر (۰/۹-۳/۵۶ میکروگرم در لیتر) بود. در همه نمونه ها سطح آرسنیک و کادمیوم در محدوده حد تشخیص دستگاهی (LOD) بود.

میانگین غلظت جیوه در پارامترهای مختلف مادران در جدول ۲ نشان داده شده است. سن مادر، سطح آموزش و سیگار کشیدن در طی بارداری و دو ماه بعد از بارداری تاثیری بر مقدار جیوه نداشت. بر اساس جدول ۲ و شکل ۱، میانگین غلظت جیوه در مادران خانه دار بیشتر از مادران شاغل بود (P<۰/۰۵). ۴۰٪

۴۵۰ درجه به مدت ۱۲ ساعت قرار داده شد. نمونه های خاکستر در اسید نیتریک یک مولار رقیق شدند. نمونه های هضم شده با آب دیونیزه تا حجم ۵۰ میلی لیتر رقیق شدند. غلظت جیوه، کادمیوم و آرسنیک با استفاده از دستگاه اسپکترومتری جرمی پلاسمای جفت شده ی القایی (ICP-MS) آنالیز شد. کمترین حد تشخیص (LOD) دستگاه برای جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۰/۳، ۰/۱ و ۰/۲ میکروگرم در لیتر بود.

میانگین جذب فلزات سمی در نوزادان با فرض اینکه میزان ۴/۵ لیتر در هفته شیر مصرف می کنند با استفاده از فرمول زیر محاسبه گردید (۱۳).

$$\text{میانگین جذب} = \frac{IR \times C}{BW}$$

IR = میزان مصرف شیر (لیتر در هفته)، C = غلظت فلزات سمی در شیر (میکروگرم در لیتر)، BW = وزن بدن نوزاد (کیلوگرم).

داده ها با استفاده از نرم افزار SPSS (ورژن ۲۳) آنالیز شد. برای ارزیابی توزیع داده ها از آزمون آماری کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد. به دلیل اینکه داده ها توزیع نرمال نداشتند از آزمون من ویتنی یو ناپارامتریک برای تجزیه و تحلیل آماری داده ها استفاده شد. برای تعیین ارتباط بین غلظت عناصر در شیر و متغیرهای تعریف شده از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. سطح معنی داری در تمام آزمونها، ۰/۰۵ در نظر گرفته شد.

یافته ها

میانگین و انحراف معیار مشخصات مادران و کودکان مورد مطالعه (سن مادران، وزن مادران، میزان تحصیلات، جنس نوزاد، سن جنینی نوزاد، وزن، قد و

1- Limit of Detection

مادران در دوران بارداری و ۲ ماه بعد از بارداری موهایشان را رنگ کردند، اما بر اساس همبستگی اسپیرمن (جدول ۳) اثر قابل توجهی روی مقدار جیوه در شیر مادر نداشت ($r_s = -0.030, p = 0.93$). جدول ۳ نشان می‌دهد، هیچ همبستگی بین سطح هموگلوبین در روز زایمان و سطح جیوه مشاهده نشد ($r_s = -0.025, p = 0.71$). بعلاوه، استفاده از مکمل‌های ویتامین در طی بارداری یا در ۲ ماه بعد از بارداری روی مقدار جیوه اثر نداشت ($P > 0.05$).

جدول ۲: میانگین جیوه در شیر مادر بر اساس مشخصات مادران

مشخصات	تعداد	میانگین غلظت جیوه (p ۷۵-۲۵) (میکروگرم در لیتر)
سن (سال)	۲۵	۲/۱ (۰/۳-۲/۱)
تحصیلات	۷۵	۱/۲ (۱/۲-۸/۷)
	۲۴	۰/۹ (۱/۲-۵/۶)
	۵۳	۱/۴ (۱/۰-۳/۴)
	۲۳	۳/۱ (۱/۵-۳/۲)
وضعیت اشتغال	۹	۳/۴ (۱/۰-۷/۵)
	۹۱	*۷/۱ (۱/۵-۰/۹)
	۰	۰
سیگار کشیدن در بارداری و دو ماه بعد زایمان	۱۰۰	۲/۱ (۱/۴-۲/۳)
مصرف مکمل‌های ویتامین در بارداری	۹۵	۳/۰ (۰-۱/۵)
	۵	۳/۷ (۱/۹-۷/۶)
مصرف مکمل‌های ویتامین در دو ماه بعد از زایمان	۴۵	۳/۵ (۰/۸-۵/۲)
	۵۵	۲/۹ (۱/۲-۴/۳)
تعداد فرزند	۷۲	۳/۱ (۰-۱/۵)
	۲۸	۱/۸ (۰/۰۱-۱/۷)
استفاده از رنگ مو در بارداری و دو ماه بعد از زایمان	۴۰	۲/۳ (۱/۲-۳/۷)
	۶۰	۳/۱ (۱/۳-۳/۲)
مقدار هموگلوبین خون در روز زایمان	۱۶	۲/۲ (۱/۱-۷/۷)
	۸۴	۳/۴۵ (۱/۵-۳/۷۲)
پر کردن دندان در دوران بارداری و بعد از زایمان	۲	۲/۸ (۳/۰-۱/۵)
	۹۸	۱/۲ (۱/۴-۵/)
مصرف ماهی در دوران بارداری	۲۰	۳/۰ (۴/۱-۱/۲)
	۲۵	۲/۶ (۱/۱-۲/۲)
	۵۵	*۳/۶۷ (۱/۸-۲/۸)

* $P < 0.05$

سطح جیوه در مادرانی که مصرف ماهی بیشتری در دوران بارداری داشتند، بیشتر از سایر مادران بود ($P < 0.05$). شکل ۱ و ۲ میانگین غلظت جیوه در گروه‌های معنی‌دار (مادران شاغل و خانه‌دار و مادرانی که مصرف ماهی در دوران بارداری یک وعده در ماه، ۱-۲ وعده در ماه، ۳-۴ وعده در ماه) را نشان می‌دهد. جدول ۴ میانگین جذب هفتگی جیوه، کادمیوم و آرسنیک را به ازای هر کیلوگرم وزن بدن نوزاد نشان می‌دهد. میانگین جذب هفتگی بر اساس مصرف ۴/۵ لیتر شیر در هفته و

میانگین جیوه در شیر مادر بر اساس مشخصات نوزادان نشان داده شده است. همانطور که در جدول ۶ نشان داده شده، ارتباط معنی‌داری بین وزن، قد و دور سر نوزاد در ۲ ماه بعد از تولد با سطح جیوه مشاهده نشد ($p>0.05$).

متوسط وزن ۴/۶ کیلوگرم برای جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۳/۴، ۰/۲۰/۰۹۸، ۰/۲ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم وزن در هفته بود. جذب هفتگی کادمیوم و آرسنیک کمتر از جذب هفتگی قابل تحمل (TWI) بود و برای جیوه بیشتر از TWI بود. در جدول ۵

جدول ۳: ضریب همبستگی بین غلظت جیوه در شیر مادر و مشخصات مادران

مشخصات	تعداد	ضریب همبستگی
سن (سال)	۲۵	$r_s=0/104$ $p=0/918$
	۷۵	$r_s=0/102$ $p=0/420$
تحصیلات	۲۴	$r_s=0/214$ $p=0/122$
	۵۳	$r_s=-0/124$ $p=0/114$
	۲۳	$r_s=-0/098$ $p=0/230$
وضعیت اشتغال	۹	$r_s=0/123$ $p=0/079$
	۹۱	$r_s=0/504$ $*p=0/001$
سیگار کشیدن در بارداری و دو ماه بعد زایمان	۰	$r_s=0/104$ $p=0/761$
	۱۰۰	
مصرف مکمل های ویتامین در بارداری	۹۵	$r_s=0/117$ $p=0/450$
	۵	$r_s=0/111$ $p=0/112$
مصرف مکمل های ویتامین در دو ماه بعد از زایمان	۴۵	$r_s=0/049$ $p=0/252$
	۵۵	$r_s=0/101$ $P=0/181$
تعداد فرزند	۷۲	$r_s=0/011$ $p=0/130$
	۲۸	$r_s=0/139$ $p=0/642$
استفاده از رنگ مو در بارداری و دو ماه بعد از زایمان	۴۰	$r_s=-0/030$ $P=0/930$
	۶۰	$r_s=0/118$ $p=0/671$

$r_s = -0.025$ $P = 0.710$	۱۶	≤ 12	مقدار هموگلوبین خون در روز زایمان
$r_s = 0.119$ $p = 0.110$	۸۴	> 12	
$r_s = -0.102$ $p = 0.383$	۲	بلی	پر کردن دندان در دوران بارداری و بعد از زایمان
$r_s = -0.091$ $p = 0.235$	۹۸	خیر	
$r_s = 0.104$ $p = 0.087$	۲۰	یک وعده در ماه	
$r_s = 0.119$ $p = 0.096$	۲۵	۱-۲ وعده در ماه	مصرف ماهی در دوران بارداری
$r_s = 0.035$ $*p = 0.014$	۵۵	۳-۴ وعده در ماه	

جدول ۴: میانگین جذب هفتگی جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ازای هر کیلوگرم وزن بدن نوزاد

فلزات سمی	میانگین جذب هفتگی ($\mu\text{g}/\text{kg}\cdot\text{wk}$)	TWI ($\mu\text{g}/\text{kg}\cdot\text{wk}$)
جیوه	۳/۴	۱/۶ (JECFA, 2003)
کادمیوم	۰/۰۹۸	۶/۷ (FAO/WHO)
آرسنیک	۰/۲	۱۵ (WHO/IAEA, 1989)

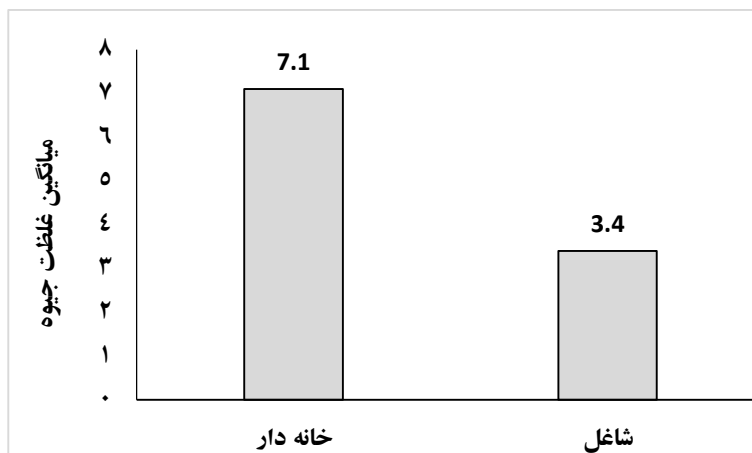
جدول ۵: میانگین جیوه در شیر مادر بر اساس مشخصات نوزادان

مشخصات	تعداد	میانگین غلظت جیوه (۷۵p- ۲۵)، میکروگرم در لیتر
وزن در دو ماهگی	۴۳	۲/۹ (۱/۱-۲/۳)
	۵۷	۳/۲ (۱/۶-۶/۴)
قد در دو ماهگی (سانتی متر)	۴۹	۳/۶ (۱/۴-۵/۳)
	۵۱	۳/۱ (۱/۳-۳/۴)
دور سر در دو ماهگی (سانتی متر)	۳۸	۲/۷ (۱/۴-۶/۲)
	۶۲	۳/۲ (۱/۴-۹/۵)

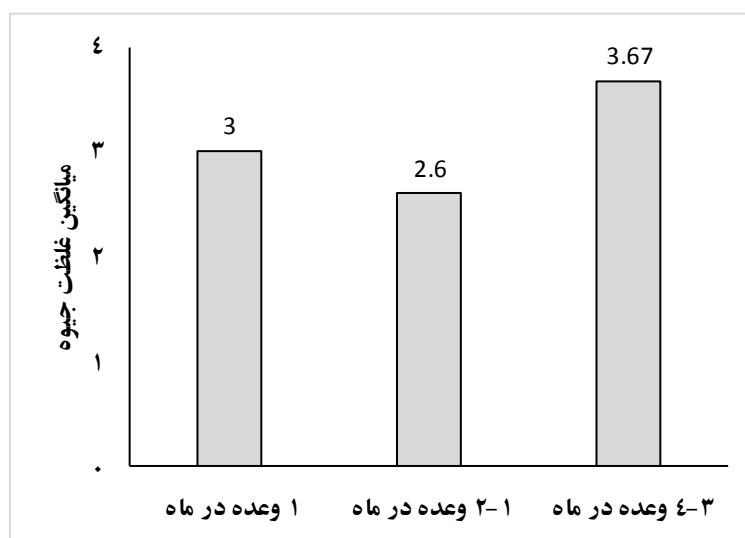
جدول ۶: ضریب همبستگی بین غلظت جیوه در شیر مادر و مشخصات نوزادان

مشخصات	تعداد	ضریب همبستگی
وزن در دو ماهگی	۴۳	$r_s = 0.314$ $P = 0.108$
	۵۷	$r_s = 0.109$ $P = 0.105$
قد در دو ماهگی (سانتی متر)	۴۹	$r_s = 0.224$ $P = 0.114$
	۵۱	$r_s = 0.410$ $P = 0.108$

$I_s=0/105$	۳۸	<۴۵	دور سر در دو ماهگی (سانتی متر)
$P=0/160$			
$I_s=0/101$	۶۲	≥ 45	
$p=0/094$			

شکل ۱: میانگین غلظت جیوه در گروههای مادران شاغل و خانه دار

شکل ۲: میانگین غلظت جیوه در گروههای مصرف کننده ماهی

استاندارد غلظت جیوه در شیر مادر را ۱/۴-۱/۷ میکروگرم در لیتر اعلام کرد (۱۴)، در حالی که در این مطالعه در ۴۹ درصد نمونه‌ها غلظت جیوه بالاتر از استاندارد بود. با توجه به اینکه بین سطح جیوه در شیر مادران و مصرف ماهی و همچنین شغل مادران همبستگی معنی دار وجود داشت ($p < 0/05$)، بالا بودن

بحث و نتیجه گیری

در جامعه‌ی مورد مطالعه، میانگین غلظت جیوه در شیر مادر ۳/۴۸ میکروگرم در لیتر بود، در حالی که غلظت کادمیوم و آرسنیک در شیر مادر در محدوده‌ی حد تشخیص دستگاهی (به ترتیب ۰/۱ و ۰/۲ میکروگرم در لیتر) بود. در سال ۱۹۸۹، WHO

تاثیری بر غلظت جیوه نداشت. با این وجود غلظت جیوه در مادران جوان تر (کمتر از ۲۵ سال) بیشتر از مادران بزرگتر (بالای ۲۵ سال) بود، اما اختلاف معنی-داری مشاهده نشد ($r_s=0.104, P=0.918$). همچنین میانگین غلظت جیوه در شیر مادران دارای یک فرزند بیشتر از مادران با دو یا تعداد بیشتر فرزند بود که می-تواند به عنوان یک فاکتور خطر در نظر گرفته شود. اگر چه اختلاف قابل توجه آماری مشاهده نشد ($r_s=0.011, P=0.130$). در مطالعات گذشته نیز اختلاف آماری بین تعداد فرزندان و میانگین غلظت سرب مشاهده نشده است (۲۹, ۳۰). در این مطالعه تعداد کمی از مادران از رنگ مو در حین بارداری و دو ماه بعد از بارداری استفاده کردند، اما همبستگی معنی-داری بین غلظت جیوه در شیر و رنگ مو مشاهده نشد. کویاشیکی و همکاران رابطه معنی‌داری بین رنگ مو و میزان سرب در شیر مادر مشاهده نمودند (۳۱). بعضی مطالعات گزارش کردند که همبستگی بین کمبود آهن و سطح سرب در انسان وجود دارد (۳۲, ۳۳)، اما در این مطالعه هیچ ارتباط قابل توجهی بین میزان هموگلوبین خون و سطح جیوه مشاهده نشد. همچنین مکمل ویتامین اثر قابل توجهی روی غلظت جیوه در شیر نداشت. این نتایج مشابه مطالعه انجام شده در مصر بود (۱۲). در مادران شیرده استرالیا، همبستگی قابل توجهی بین غلظت جیوه در شیر انسان و مکمل ویتامین مشاهده شد ($P<0.05$) (۲۴). غلظت فلزات مطالعه شده در شیر مادر ارتباطی با سیگار کشیدن نداشت. در حالی که چائو و اوران گزارش کردند که کادمیوم ارتباط مستقیمی با کشیدن سیگار دارد (۶, ۲۷). در این مطالعه، تعداد کمی از زنان، دندان پر شده در طی بارداری و بعد از زایمان داشتند که ارتباط معنی‌داری بین سطح جیوه و مقدار آمالگام موجود در ماده پرکننده دندان مشاهده نشد. غلظت جیوه در شیر مادران با مصرف

مقدار جیوه در ۴۹ درصد نمونه‌ها می‌تواند احتمالاً به دلیل مصرف بالای ماهی در مادران در دوران بارداری و شیردهی و همچنین استفاده زیاد مادران خانه‌دار از مواد شوینده در منازل باشد. میانگین غلظت جیوه در مطالعات گذشته در جهان در رنج ۴/۱۵-۰/۱۵ میکروگرم در لیتر و در ایران در رنج ۲۲/۷-۰/۰۵ میکروگرم در لیتر بود (۱۳, ۱۶, ۱۷, ۲۸). در مطالعه‌ای که بر روی ۱۰۰ مادر شیرده شهر مادرید اسپانیا انجام شد، میانگین غلظت جیوه ۰/۵۳ میکروگرم بر لیتر بود، همچنین نتایج مطالعه نشان داد، ارتباط معنی‌داری بین سطح جیوه در شیر مادر و سن مادر و تعداد فرزندان وجود دارد که در مادران مسن تر و مادران دارای فرزندان بیشتر غلظت جیوه پایین‌تری گزارش شد (۱۷). اختلاف در غلظت جیوه در این مطالعه و مطالعات گذشته، بستگی به فاکتورهای مختلفی، مانند تفاوت در زمان نمونه‌برداری (صبح یا شب) و روش نمونه‌برداری (پمپی یا دستی) دارد. اگر چه فاکتورهایی نظیر روش آنالیز نمونه‌ها و آلوده شدن نمونه‌ها نیز ممکن است بر روی نتایج نهایی تاثیر داشته باشد. چن و همکاران در مطالعه‌ای تخمین زدند که ۹۹/۶-۹۹/۳ درصد مواجهه جیوه در نوزادان از طریق شیر مادر است (۱۳). بنابراین شیر مادر منبع اصلی مواجهه جیوه برای نوزادان است و مصرف شیر مادر بوسیله نوزادان می‌تواند خطر بالقوه‌ای برای سلامتی، از جمله آسیبهای عصبی و مشکلات ایمنی را به همراه داشته باشد (۱۳). در این مطالعه، مقدار کادمیوم و آرسنیک در محدوده LOD گزارش شد. به طور کلی، غلظت کادمیوم و آرسنیک شناسایی شده در شیر مادران در مطالعات گذشته بیشتر از LOD گزارش شده است (۸, ۱۷). مادران مشارکت‌کننده در این مطالعه در نواحی شهری زندگی می‌کردند و با فاکتورهای خطرناک محیطی و شغلی مواجهه نبودند. سن مادر، سطح تحصیلات، سیگار کشیدن و رنگ مو،

غلظت جیوه در شیر مادر و مشخصات نوزادان مانند سن، جنس، وزن، قد و دور سر نوزاد در ۲ ماه بعد از بارداری وجود ندارد (جدول ۶). این می تواند یکی از دلایل رشد طبیعی نوزادان در حین تولد و ۲ ماه بعد از تولد از نظر وزن، قد و دور سر باشد (جدول ۱). کورداس و همکارانش در سال ۲۰۰۴ گزارش کردند، همبستگی منفی بین سطح سرب خون و اندازه دور سر نوزادان مکزیکی که نزدیک سواحل دریا زندگی می کنند، وجود دارد که دلیل آن ممکن است، شرایط جوی حاکم در منطقه و فاکتورهای ژنتیکی باشد (۳۶). همچنین، اورن نیز ارتباط قابل توجهی بین مشخصات نوزادان (وزن تولد، سن و جنس) با سطح کادمیوم مشاهده نکرد (۲۷).

بر اساس مطالعات گذشته، مقدار فلزات سمی در شیر انسان می تواند روی مدت زمان تغذیه شیر تاثیر داشته باشند. تورنا و واسویکس گزارش کردند که سطح اولیه فلزات سمی به تدریج در طی دوران شیردهی کاهش می یابد که این موضوع بستگی به مقدار اولیه فلزات در شیر مادر دارد. همچنین مطالعات نشان می دهند، مقدار فلزات سمی بعد از یک مدت زمان معین شیردهی ممکن است بیشتر از مقدار اولیه فلزات سمی در شیر مادر باشد که این بستگی به مقدار اولیه فلزات سمی در شیر مادر دارد (۳۷، ۳۸).

کاهش مواجهه با فلزات سمی برای کل جمعیت، بویژه مادران و نوزادان بهترین راه حل برای جلوگیری از اثرات زیان آور فلزات سمی است. استراتژی های پیشگیرانه شامل اصلاح رفتار و تغذیه مناسب مادران در دوران بارداری می تواند خطر مواجهه با فلزات سمی را کاهش دهد.

شیر مادر می تواند منبع مواجهه با فلزات سمی برای مادران و نوزادان باشد. نتایج مطالعه نشان داد، میانگین سطح جیوه در نمونه های شیر مادر بیشتر از حد

ماهی بیشتر در طی دوران بارداری، بیشتر از دیگران بود ($r_s=0.035, P=0.014$) که می تواند به دلیل وجود جیوه در بافت ماهی باشد که مشابه مطالعه چن و همکاران در سال ۲۰۰۶ بود (۱۳).

بر اساس گزارش WHO و سازمان خوار و بار کشاورزی ملل متحد (FAO) میانگین جذب هفتگی (TWI) برای جیوه، کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۱/۶، ۶/۷ و ۱۵ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم در هفته است (۱۴، ۳۴، ۳۵). نتایج جدول ۴ نشان می دهد، میانگین جذب هفتگی کادمیوم و آرسنیک به ترتیب ۰/۰۹۸ و ۰/۲ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم در هفته بود که این مقادیر ۱/۴۶ و ۱/۳ درصد کمتر از استاندارد TWI بود. میانگین جذب هفتگی جیوه ۳/۴ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم در هفته بود که ۴۷ درصد بیشتر از استاندارد TWI بود، اما در مقایسه با مطالعه چن و همکاران کمتر بود (۱۳). بالا بودن مقدار جیوه نسبت به استاندارد TWI می تواند به دلیل مصرف بالای ماهی در دوران بارداری باشد که در مطالعات گذشته، ارتباط بین مصرف ماهی با بالا بودن سطح جیوه در شیر مادر به اثبات رسیده است (۱۳). همچنین بر اساس نتایج جدول ۳، بین مقدار جیوه و وضعیت اشتغال مادران ارتباط معنی داری وجود داشت ($r_s=0.504, P=0.001$). بالا بودن مقدار جیوه در شیر مادران خانه دار، احتمالاً به دلیل استفاده زیاد این مادران از مواد شوینده در حین بارداری و دوران شیردهی نسبت به مادران کارمند می باشد.

فلزات سمی از جمله جیوه به طور بالقوه سلامت انسان بویژه سلامت زنان باردار و نوزادان شیرخوار را تهدید می کند. جیوه می تواند در چربی بدن ذخیره شود و در طی دوران شیردهی به نوزاد منتقل شود، بنابراین شیر مادر یک منبع اصلی مواجهه نوزادان با جیوه است (۱۳). مطالعه حاضر نشان داد، ارتباطی بین

بررسی سایر عوامل موثر (مانند رژیم غذایی، محل سکونت، نوع ظروف استفاده شده در آشپزی و سبک زندگی یا عادات فرهنگی) و شناسایی منابع مواجهه مادر و جنین با فلزات سنگین مورد نیاز است. همچنین پیشنهاد می‌شود، غلظت سایر فلزات سمی در شیر مادران (سرب، روی، مس، کروم، آلومینیوم و ...) نیز بررسی گردد.

تشکر و قدردانی

این مطالعه با حمایت مالی بخش تحقیقات دانشگاه علوم پزشکی کردستان انجام شد. نویسندگان از زنان داوطلب برای شرکت در این مطالعه سپاسگزار هستند.

استاندارد پیشنهاد شده (WHO) بود و جذب هفتگی جیوه در نوزادان بیشتر از استاندارد TWI بود. در این مطالعه، بین غلظت جیوه در شیر مادر و پارامترهایی مثل مصرف ماهی و شغل مادران ارتباط معنی‌داری وجود داشت. برای افزایش سطح آگاهی مادران باردار و مادران شیرده و کاهش میزان فلزات سمی در شیر مادران اقدامات پیشگیرانه، از جمله برگزاری دوره‌های آموزشی بایستی انجام شود. همچنین به منظور ارزیابی میزان مواجهه مادران در طی دوران بارداری و دوران شیردهی برنامه‌های پایش و سنجش میزان فلزات سمی در شیر مادر لازم و ضروری است. براساس نتایج این مطالعه و بررسی‌های پیشین، تحقیقات بیشتری جهت

References

- 1- Liu K-s, Hao J-h, Xu Y-q, Gu X-q, Shi J, Dai C-f, et al. Breast milk lead and cadmium levels in suburban areas of Nanjing, China. *Chinese Medical Sciences Journal*. 2013;28(1):7-15.
- 2- Gundacker C, Zödl B. Heavy metals in breast milk: implications for toxicity. *Reviews in Food and Nutrition Toxicity*. 2005;4:1-28.
- 3- Vahter M, Berglund M, Åkesson A, Liden C. Metals and women's health. *Environmental research*. 2002;88(3):145-55.
- 4- Bentum J, Sackitey O, Tuffuor J, Essumang D, Koranteng-Addo E, Owusu-Ansah E. Lead, cadmium and arsenic in breast milk of lactating mothers in Odumanse-Atua community in Manya Krobo district of eastern region of Ghana. *Journal of chemical and pharmaceutical research*. 2010;2(5):16-20.
- 5- Koka J, Koranteng-Addo J, Bentum J, Koka D, Kamoah G. Analysis of lead and cadmium in human milk in the greater Accra region of Ghana. *Der Chemica Sinica*. 2011;2(2):240-6.
- 6- Chao H-H, Guo C-H, Huang C-B, Chen P-C, Li H-C, Hsiung D-Y, et al. Arsenic, cadmium, lead, and aluminium concentrations in human milk at early stages of lactation. *Pediatrics & Neonatology*. 2014;55(2):127-34.
- 7- Zazouli MA, Bandpei AM, Maleki A, Saberian M, Izanloo H. Determination of cadmium and lead contents in black tea and tea liquor from Iran. *Asian Journal of Chemistry*. ۲۰۱۰;۲۲(۲):۱۳۸۷.
- 8- Brender JD, Suarez L, Felkner M, Gilani Z, Stinchcomb D, Moody K, et al. Maternal exposure to arsenic, cadmium, lead, and mercury and neural tube defects in offspring. *Environmental research*. 2006;101(1):132-9.
- 9- Winiarska-Mieczan A. Cadmium, lead, copper and zinc in breast milk in Poland. *Biological trace element research*. 2014;157(1):36-44.
- 10- Vieira SM, de Almeida R, Holanda IB, Mussu MH, Galvão RC, Crispim PT, et al. Total and methyl-mercury in hair and milk of mothers living in the city of Porto Velho and in villages along the Rio Madeira, Amazon, Brazil. *International journal of hygiene and environmental health*. 2013;216(6):682-9.

- 11- Organization WH. Indicators for assessing infant and young child feeding practices part 3: country profiles. 2010.
- 12- Leotsinidis M, Alexopoulos A, Kostopoulou-Farri E. Toxic and essential trace elements in human milk from Greek lactating women: association with dietary habits and other factors. *Chemosphere*. 2005;61(2):238-47.
- 13- Chien L-C, Han B-C, Hsu C-S, Jiang C-B, You H-J, Shieh M-J, et al. Analysis of the health risk of exposure to breast milk mercury in infants in Taiwan. *Chemosphere*. 2006;64(1):79-85.
- 14- Organization WH. Minor and trace elements in breast milk: report of a joint WH. 1۹۸۹
- 15- Iran Environmental Protection Agency, ST-04/00.
- 16- Okati N, Sari A, Ghasempouri S. Evaluation of mercury pollution in breast milk and Iranian infants' hair. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*. 2013;4(9):2857-64.
- 17- García-Esquinas E, Pérez-Gómez B, Fernández MA, Pérez-Meixeira AM, Gil E, de Paz C, et al. Mercury, lead and cadmium in human milk in relation to diet, lifestyle habits and sociodemographic variables in Madrid (Spain). *Chemosphere*. 2011;85(2):268-76.
- 18- Sinha M, Manna P, Sil PC. Cadmium-induced neurological disorders: prophylactic role of taurine. *Journal of Applied Toxicology*. 2008;28(8):974-86.
- 19- Wang X, Yang Y, Wang X, Xu S. The effect of occupational exposure to metals on the nervous system function in welders. *Journal of occupational health*. 2006;48(2):100-6.
- 20- Matés JM, Segura JA, Alonso FJ, Márquez J. Roles of dioxins and heavy metals in cancer and neurological diseases using ROS-mediated mechanisms. *Free Radical Biology and Medicine*. 2010;49(9):۱۳۲۸-۴۱
- 21- Kosanovic M, Jokanovic M, Jevremovic M, Dobric S, Bokonjic D. Maternal and fetal cadmium and selenium status in normotensive and hypertensive pregnancy. *Biological trace element research*. 2002;89(2):97-103.
- 22- Ebrahimi R, Maleki A, Shahmoradi B, Daraei H, Mahvi AH, Barati AH, et al. Elimination of arsenic contamination from water using chemically modified wheat straw. *Desalination and Water Treatment*. 2013;51(10-12):2306-16.
- 23- Cava-Montesinos P, Cervera ML, Pastor A, de la Guardia M. Determination of arsenic and antimony in milk by hydride generation atomic fluorescence spectrometry. *Talanta*. 2003;60(4):787-99.
- 24- Gundacker C, Pietschnig B, Wittmann KJ, Lischka A, Salzer H, Hohenauer L, et al. Lead and mercury in breast milk. *Pediatrics*. ۲۰۰۲;۱۱۰(۵):۸۷۳-۸.
- 25- Rahimi E, Hashemi M, Baghbadorani ZT. Determination of cadmium and lead in human milk. *International Journal of Environmental Science & Technology*. 2009;6(4):671-6.
- 26- NAZARPOUR S, TEIMOORI L, TEIMOORI S. Cadmium and Chrome Concentrations in Human Milk. 2014.
- 27- Örün E, Yalçın SS, Aykut O, Orhan G, Morgil GK, Yurdakök K, et al. Breast milk lead and cadmium levels from suburban areas of Ankara. *Science of the Total Environment*. 2011;409(13):2467-72.
- 28- Bose-O'Reilly S, Lettmeier B, Roider G, Siebert U, Drasch G. Mercury in breast milk—A health hazard for infants in gold mining areas? *International journal of hygiene and environmental health*. 2008;211(5-6):615-23.
- 29- Ettinger AS, Téllez-Rojo MM, Amarasiriwardena C, González-Cossío T, Peterson KE, Aro A, et al. Levels of lead in breast milk and their relation to maternal blood and bone lead levels at one month postpartum. *Environmental health perspectives*. 2004;112(8):926.

- 30- Frković A, Kraš M, Alebić-Juretić A. Lead and cadmium content in human milk from the Northern Adriatic area of Croatia. *Bulletin of environmental contamination and toxicology*. 1997;58(1):16-21.
- 31- Koyashiki GAK, Paoliello MMB, Matsuo T, de Oliveira MMB, Mezzaroba L, de Fátima Carvalho M, et al. Lead levels in milk and blood from donors to the Breast Milk Bank in Southern Brazil. *Environmental research*. 2010;110(3):265-71.
- 32- Bradman A, Eskenazi B, Sutton P, Athanasoulis M, Goldman LR. Iron deficiency associated with higher blood lead in children living in contaminated environments. *Environmental Health Perspectives*. 2001;109(10):1079.
- 33- Wright RO, Tsaih S-W, Schwartz J, Wright RJ, Hu H. Association between iron deficiency and blood lead level in a longitudinal analysis of children followed in an urban primary care clinic. *The Journal of pediatrics*. 2003;142(1):9-14.
- 34- JECFA, Sixty-first meeting of the joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additive (JECFA). Summary and conclusions. . 2003.(Annex 4. Rome, 10–19th June.)
- 35- Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additive, Technical Report Series 2000.(No. 901, Geneva.)
- 36- Kordas K, Lopez P, Rosado JL, García Vargas G, Alatorre Rico J, Ronquillo D, et al. Blood lead, anemia, and short stature are independently associated with cognitive performance in Mexican school children. *The Journal of nutrition*. 2004;134(2):363-71.
- 37- Turan S, Saygi Ş, Kiliç Z, Acar O. Determination of heavy metal contents in human colostrum samples by electrothermal atomic absorption spectrophotometry. *Journal of tropical pediatrics*. 2001;47(2):81-5.
- 38- Wasowicz W, Gromadzinska J, Szram K, Rydzynski K, Cieslak J, Pietrzak Z. Selenium, zinc, and copper concentrations in the blood and milk of lactating women. *Biological trace element research*. 2001;79(3): 221-33.

Original paper

Investigation of Mercury, Cadmium and Arsenic Levels in Breast Milk and Their Relationship with the Studied Parameters in Sanandaj, Iran

Pegah Bahmani^{1,2*}, **Afshin Maleki**²

1. Student Research Committee, Kurdistan University of Medical Sciences, Sanandaj, Iran.

2. Environmental Health Research Center, Research Institute for Health Development, Kurdistan University of Medical Sciences, Sanandaj, Iran.

*Corresponding author, pegah_bahmani@yahoo.com, Tell: +98-87-33160100

Abstract

Background and Aim: Heavy metals including mercury (Hg), cadmium (Cd), and arsenic (As) are toxic. long-term exposure of living organisms to them will have many risks. Although breast milk is the best nutrition for infants, it can be a source of exposure to toxic metals. The objective of this study was to determine the levels of mercury (Hg), cadmium (Cd), and arsenic (As) in the breast milk and to investigate the effect of some parameters on their concentration as well as to evaluate the correlation between toxic metals and infant growth.

Material and Method: Breast milk samples (20-30 ml) were collected from 100 mothers at around 2nd month postpartum. Concentrations of Hg, Cd, and As were analyzed using Inductively Coupled Plasma Mass Spectroscopy (ICP-MS). The Spearman correlation coefficient was used to determine the relationship between the concentration of the toxic metals in milk and the defined variables.

Results: Mean Hg concentration was 3.48 µg/L. concentration of Cd and As was in the range of Limit of Detection (0.1 and 0.2 µg/L, respectively). In 49% of samples, the concentration of Hg was higher than the limit recommended by World Health Organization (WHO) (1.4-1.7 µg/l). Mean weekly intake of Hg, Cd and As was 3.4, 0.098, and 0.2 µg/kg per week, respectively. The results showed that there was no significant relationship between Hg concentration in breast milk and infant factors (weight, length, and head circumference of infants at 2nd month of age) ($p>0.05$). There was a significant relationship between the concentration of mercury in breast milk and parameters such as fish consumption and mother's occupation ($p<0.05$).

Conclusion: Mean concentration of mercury in breast milk samples is higher than the recommended limit. To reduce the amount of toxic metals in breast milk, preventive practice, including the holding of an educational course, should be carried out. In order to evaluate the exposure of mothers during pregnancy and lactation, monitoring programs and measuring the levels of toxic metal in breast milk are needed in a larger statistical population.

Keywords: Mercury, Cadmium, Arsenic, Breast milk, Infants.